

MEGEMLÉKEZÉS

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ ÖRÖKSÉGE

ANTAL Z. László

MTA, Szociológiai Kutatóintézet
H-1014 Budapest, Üri u. 49.; e-mail: posta@socio.mta.hu

Cseh-Szombathy László a II. világháború befejezése után döntött úgy, hogy a szociológia lesz az a tudomány, amellyel egész életében foglalkozni fog. A társadalomtudományok iránti már meglévő érdeklődése középiskolás korában tovább erősödött a Lónyay utcai református gimnáziumban, ahol egyik kedves tanára egyetemi szinten tanította történelmet. A társadalmi kérdések iránti érzékenységét növelte, hogy apja révén – aki orvos, kispárti politikus és országgyűlési képviselő is volt – személyesen ismerte Móricz Zsigmondot, Babits Mihályt, Szabó Lőrincet és Veres Pétert. Ennek köszönhető, hogy már középiskolás korában rendszeresen olvasta a megismert szerzők könyveit és a népi íróknak Magyarország helyzetéről készített műveit. Az érettségi után, 1943-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatja tanulmányait, ahol történésznek készült. Húsz éves, amikor befejeződik a második világháború és az átélt élmények, az életét is fenyegető tapasztalatok után már másként folytatja az egyetemet. Beiratkozott Hajnal István szemináriumára, ami meghatározó volt gondolkodására. Hajnal István volt az, akinek személyes hatása és munkái végül a szociológia irányába vezették. Ettől kezdve élete több szálon is szorosan összefonódott a hazai szociológia történetével.

1947-ben Szalai Sándor szemináriumára is járt és hallgatóként a Társadalomtudományi Intézet tagja lett, amelyet Szalai Sándor alapított és vezetett. Az Intézetbe Szalai Sándor kiváló szakembereket hívott meg, többek között Perjés Gézát, aki elismert hadtörténész lett és a későbbi közgazdasági Nobel-díjas Harsányi Jánost, akik abban az időben Cseh-Szombathy László legközelebbi barátai és szellemi társai voltak. Szalai Sándornak nemzetközi kapcsolatai révén egy egész Európában egyedülálló társadalomtudományi könyvtárat sikerült kialakítania, hazai kapcsolatai pedig a kutatások anyagi támogatását tették lehetővé. A hazai szociológiának ezt az ígéretes műhelyét 1950-ben felszámolták, s a könyveket elégették. A szociológia „üldöztetésének” e nehéz éveit Cseh-Szombathy László általános, majd középiskolai tanárként vészelte át, de már 1955-ben – egy véletlen ismertség révén – jelentkezett a KSH-ba. Ekkor még csak külső munkákkal bízták meg, s nagy meglepetésére ez a helyzet éppen 1957-ben változott meg. *„Egyszer csak októberben vagy szeptemberben jelentkezett a Statisztikai Hivatal... azt mondták, hogy most be lehet menni. Ami azért volt érdekes, mert az egész politikai szituáció akkor keményedett istenigazából meg. Ez mutatja, hogy a dol-*

gok néha kiszámíthatatlanok.” (Kovács 2000: 27) Öt éven keresztül dolgozott a Nemzetközi Osztályon, összehasonlító életszínvonal vizsgálatokat végzett, s közben megtanulta a „módszertant”, amelynek egyik legjobb hazai ismerője lett. Ma már a szociológiatörténet része az a küzdelem, amit Ő is folytatott a szociológia újbóli elfogadtatásáért. Utólag olvasva 1962-ben megjelent írását, csodálkozunk azokon az érveken, amelyekkel a Statisztikai Szemlében Hegedűs András könyvének ismertetése kapcsán igyekezett alátámasztani a szociológiának, mint önálló tudománynak a létjogosultságát. „*Szociológia jellegű vizsgálatokat már eddig is végeztek a szocialista társadalom problémáinak kutatásával kapcsolatban, ezek a vizsgálatok azonban más tudományágak keretei között zajlottak le. A társadalom rendszeres megismerése és a legjobb vizsgálati módszerek kialakítása szempontjából szükségesnek látszik ezeknek a kutatásoknak az összefogása egy bizonyos mértékig különálló tudomány a szociológia keretei közé.*” (Cseh-Szombathy 1962: 224) E küzdelem – amit másokkal együtt vívott – nem volt hiábavaló, hiszen 1963-ban megalakult az MTA Szociológiai Kutató Intézete.

Cseh-Szombathy László életében is jelentős változást hozott az, hogy 1962-ben a Nemzetközi Osztályról átkerült a Népesedésszociológiai Főosztályra. Itt – 12 évi kényszerű szünet után – újból szociológiai kérdésekkel, az öngyilkossággal, az öregedéssel, a nyugdíjasok helyzetével és az alkoholizmussal foglalkozott. Ekkor ismerte meg azokat az embereket, akikkel életre szóló barátságok kötött: Andorka Rudolfot, Buda Bélát, Józán Pétert és Vukovics Györgyöt. A választott kutatási területei mellett bekapcsolódott a Szalai Sándor vezetésével folyó nemzetközi időmérleg kutatásba is, ami jó lehetőséget teremtett a külföldi szakmai kapcsolatok újbóli kialakítására. A hatvanas évek második felében, a szociológia iránt megélnékült érdeklődés idején Szelényi Ivánnal és Ferge Zsuzsával közösen – akik akkor szintén a KSH-ban dolgoztak – a szociológia professzionalizálódását tartották fontosnak. Ennek érdekében Ferge Zsuzsával megszerkesztették *A szociológia felvétel módszerei* című kötetet, amely 1968-ban jelent meg először. E kötet több egyetemen is kötelező anyaggá vált és a későbbiek során több kiadásban is megjelent. Cseh-Szombathy László magas szintű szakmai tudásának, nemzetközi kapcsolatainak és tudományszervező tevékenységének is köszönhető, hogy a szociológia újból elismert, elfogadott és komoly társadalmi érdeklődést kiváltó tudományággá vált Magyarországon. A hazai szociológia „hőskorában” volt a szociológia egyik meghatározó, elismert és nagy tekintélyű egyénisége.

A hatvanas évek végén sokirányú érdeklődésének középpontjába a család került, amely számos szociológiai kérdés jobb megértéséhez nyújt számára alkalmas eleméleti keretet. Ettől kezdve folyamatosan jelennek meg családszociológiai írásai, s két legismertebb könyvét – *Családszociológiai problémák és módszerek* és *A házastársi konfliktusok szociológiája* – is e témakörben írta. A család vizsgálatokhoz szorosan kapcsolódnak a népesedéspolitikai kérdések is, amelyekkel a GYES bevezetésének (1967) előkészítése óta foglalkozott.

1991-ben védte meg nagydoktori értekezését, amelynek címe *A házassági konfliktusok szociológiája* volt. Ebben a munkájában, amely 1995-ben könyv formájában is megjelent, a családszociológiai új elméleti keretét dolgozta ki. Célkitűzése az volt, hogy a konfliktuskutatásokban elért eredményeket alkalmazza a saját kutatási területén is. A házastársi konfliktusok elméletének kidolgozását azért is tartotta fontosnak,

mert a szociálpszichiátriai és szociálpszichológiai megközelítéseket – amelyek korábban kezdtek el foglalkozni a házastársi konfliktusokkal –, csak korlátozottan tartotta érvényesnek. „*A családszociológia a családi és ezen belül a házastársi konfliktusok vizsgálatakor nem elégedhet meg azzal, hogy a konfliktusok pszichiátriai és pszichológiai elemzéseinek eredményeit rendezze, hanem feladata azoknak a társadalmi tényezőknek a bemutatása, amelyek a családban konfliktusokat teremtenek ...*” (Cseh-Szombathy 1985: 10) A válások növekvő számát olyan társadalmi jelenségként vizsgálta, amely a társadalmi változások egy nem kívánatos következményeként értelmezhető. Elméleti megközelítésében határozottan kiemelte a „makro” szinten bekövetkezett változások hatásait, amelyek azután a „mikro” szinten családi konfliktusokhoz vezettek. „*A társadalmi változások módosították a család különböző funkcióinak súlyát és jelentőségét, olyanokat hoztak előtérbe, amelyek erősen változók, dinamikus jellegűek, s a családtagoktól is állandó, együttes fejlődést követelnek. Ez olyan igény, amelynek a családtagok, elsősorban a házastársak jelentős része nem tud eleget tenni; ezt a házasságok nagy instabilitása, a válások magas gyakorisága bizonyítja.*” (Cseh-Szombathy 1985: 8) Munkásságának fontos célja volt, hogy ráirányítsa a figyelmet azokra a makroszintű változásokra, amelyek a mikro szinten okoznak a társadalom hosszútávú működését veszélyeztető „zavarokat”.

Ebben a könyvében is megfigyelhető az egész munkásságára jellemző alaposság. Könyvének hét fejezetéből hármat szentel a vizsgálat tárgyául választott fogalom – a konfliktus – lehetséges értelmezéseinek bemutatására, funkcióinak és típusainak elemzésére, s csak ezután fogalmazza meg a mű további részében alkalmazott definíciót. Kutatási eredményeinek következtetése az, hogy házassági konfliktusok a makro és a mikro szint közötti konfliktusokként is értelmezhetők, ill. hogy a konfliktusok legfontosabb forrása a nők munkaerejéért folyó küzdelem, amely az anyai szerepek betöltését megnehezíti. „*A modern házasságokban nem a házastársi és a kereső munka végzéséből adódó szerep ellentmondásából vezethető le a legsúlyosabb házastársi ellentétek kibontakozása, hanem az anyai szerep és a foglalkozási szerep közötti összeütközésekből.*” (Cseh-Szombathy 1985: 73) Ebből a konfliktusból a mikro szint került ki vesztesen, amelynek következménye a válások magas száma és az alacsony reprodukciós szint. Könyvének végén megfogalmazza azokat következtetéseit, amelyeket a családok védelme és a társadalom egészséges működése érdekében alapvető fontosságúnak tart. Hosszútávon ugyanis nem tartható fent, hogy a makroszintű előnyök a mikro szint rovására valósuljanak meg: Rámutatott, hogy az egyes családokkal való foglalkozás mellett „... szükség van makrotársadalmi jellegű változásokra is. Gondolok itt a társadalmi munkamegosztásból eredő szerepek és a családi szerepek közötti ellentétek csökkentésére, a család mindennapi létét nehezítő anyagi szűkösség enyhítésére egyes rétegeknél, a szülői feladatok ellátásának megkönnyítésére, a közgondolkodás befolyásolására avégből, hogy a családi életnek, a házassági kapcsolatoknak nagyobb értéket, jelentőséget tulajdonítson...” (Cseh-Szombathy 1985: 188) Ez a könyv, mely több egyetemen is kötelező tananyag, mind a mai napig eleméleti keretet nyújt az e kérdéseket vizsgáló szakemberek számára.

1979-ben a Magyar Szociológiai Társaság közgyűlésén - amelynek témája az egészség és a társadalom kapcsolata volt - egy gyökeresen új szemléletű családmodellt mutat be (az előadás írott változata már abban az évben megjelent a konferencia előadásait tartalmazó kötetben, majd 1980-ban a *Szociológia* is közölte). Sokirányú ér-

deklódése, a hazai és a nemzetközi szakirodalom alapos ismerte segítette abban, hogy a megismert elméleteket a családszociológiában alkalmazza. Jól tudjuk, hogy a konfliktus- és szerepelméletek elsősorban az Ő közvetítésével épültek be a hazai családszociológiai gondolkodásba. Kevésbé ismert azonban, hogy a természettudományi eredmények alkalmazására is kísérletet tett. E megközelítés jogosultságát – ismerve a szociológusok egy részének kritikus gondolatait ezzel kapcsolatban – a következő érvekkel támasztotta alá. *„Évtizedeknek kellett eltelniük, míg a rendszerelméleti megközelítés be nem bizonyította, hogy a biológiai organizmusoknak modellként való felhasználása nemcsak terminológiai játék, hanem lehetőséget nyújt arra is, hogy a természettudományi kutatások során megállapított összefüggéseket eredményesen alkalmazzuk társadalomtudományi vizsgálati hipotézisek kidolgozásához.”* (Cseh-Szombathy 1980: 65) Írásában azt mutatja be, hogy a biológiai organizmusok modellként való felhasználása a családszociológiában is új eredményeket hozhat. Ismereteim szerint a magyar szociológusok között Ő volt az első, aki ezt, mint új elméleti megközelítést megfogalmazta. *„Az emberek számára a család nem csupán egyik közösség, amelyikbe tartoznak, hanem érzelmi életük, tudatuk, biológiai funkcionálisuk szempontjából megkülönböztetett jelentőségű: mint a család tagjai, olyan mértékben kapcsolódnak egymáshoz, hogy nem indokolatlan, ha egymáshoz való viszonyukat mint egy élő szervezet, organizmus részeinek funkcionális összefüggését fejezzük ki.”* (Cseh-Szombathy 1980: 65) Ez az új elméleti keret lehetőséget ad arra, hogy a családi kapcsolatok kivételes erejét – amelyre a racionális magyarázatok nem nyújtanak elégséges magyarázatot – jobban megértsük. *„A családi interakciók nagy része megmagyarázhatatlan valamilyen racionálisra épülő alku-modell segítségével; a felek közül legalább az egyik, de többnyire mindkettő nemcsak egyedi érdekeire van tekintettel, hanem a másikéra is, mégpedig azért, mert a „másikat” nem érzi magától teljesen függetlennek, hanem önmaga részének fogja fel.”* (Cseh-Szombathy 1980: 66) Ebben a megközelítésben a család egészséget védő hatása és az előforduló betegségek az eddigiektől eltérő magyarázatot kaphatnak. *„A kutatások kiindulhatnak abból, a ma már általánosan elfogadott felismerésből, hogy a szomatikus betegségek jó részének is vannak pszichés okai. Itt csak azt a további lépést kell megtenni, amely a pszichés okok között a családi kapcsolatok rendszeréből fakadó okok kiemelését jelentené. A gyomorfekélyes megbetegedések esetében például annak kimutatását, hogy az mennyiben következménye, illetve manifesztálása házastársi ellentéteknek, vagy a szívpanaszok miként válnak kölcsönösen elfogadott kiúttá a szexuális zavarokból.”* (Cseh-Szombathy 1980: 67)

A tudományos kutatások mellett oktatót és aktívan részt vett a szociológiai közéletben. Alapítója volt a Magyar Szociológiai Társaságnak, melynek 1990-ben elnökövé választották, majd ezután haláláig az elnökség tagja volt. Sokat tett azért, hogy a szakma folyóirata a *Szociológia*, majd 1990-től a *Szociológiai Szemle* – amely Szociológia jogutódja – színvonalas és érdekes folyóirat legyen. A *Szociológia* Szerkesztőbizottságának elnöke volt 1981-től 1990-ig, majd a *Szociológia Szemle* alapító főszerkesztője lett. 1991 és 1998 között látta el a főszerkesztői, illetve elnöki feladatokat, majd ezt követően a Szerkesztőbizottság tagja maradt egészen haláláig.

1974-ben került a Szociológiai Intézetbe, ahol igazgató-helyetteseként, majd 1983-tól igazgatójaként, rengeteg időt szánt munkatársai szakmai támogatására. Az elkészült kéziratokat mindig rendkívüli alaposan elolvasta és értékes gondolatokkal

és szigorú módszertani megjegyzéssel járult hozzá a végleges változatok színvonalának emeléséhez. A fiatalok támogatásnak egyik emlékezetes példája volt, amikor 1986 lemondott az Új-Delhiben rendezett Világkongresszuson való részvételéről, mondván, hogy „*az én keretemből két fiatal is elutazhat*”. Vezetése alatt az Intézet Budapest egyik legizgalmasabb szellemi műhelyének számított. Gyakran voltak itt tartalmas és élénk, a politikai változásokat előkészítő szakmai viták. (Például a *Fordulat és Reform* anyagainak vitái ill. fiatal szociológusok által szervezett fórumok.) Az első független szakszervezet (a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete) alakulását előkészítő megbeszélések egy része – az Ő egyetértésével – szintén az Intézetben történt. Végül nyugdíjba vonulására is (1988-ban) a politikai határok „átlépése” miatt került sor. A pártvezetés számomra kérte rajta ezt a „túlzott” szellemi szabadságot. Ezt követően lemondott igazgatói állásáról és nyugdíjba vonult. Az intézeti viták folytatásának a bekövetkezett politikai változások – amelyek néhány éven keresztül az Intézet kettészakításához vezettek – vetettek véget. Azóta se sikerült azt a pezsgő szellemi életet újból megteremteni. Nyugdíjba vonulása után tovább folytatta szociológiai munkásságát. Folyamatosan jelentek meg írásai, tanított hazai és külföldi egyetemeken és aktívan vett részt a szociológiai és a demográfiai közéletben. Műveinek válogatott bibliográfiája, amely 80. születésnapja tiszteletére a KSH-ban állítottak össze, külön kötetet tesz ki. Több évtizedes magas szintű szakmai munkásságának elismerésként 1993-ban az Akadémia levelező, majd 2001-ben rendes tagjává választották.

Életének utolsó éveiben elmélyülten foglalkozott a népesedési folyamatok vizsgálatával, s ezen belül is elsősorban a születések számának csökkenéséhez vezető társadalmi folyamatok elemzésével. Erről a következőket mondta a vele készített interjúban: „*A Statisztikai Hivatalon belül kezdetektől fogva van egy olyan nézet, amely szerint nem a termékenység a fő probléma, nem annak hanyatlása, hanem a magas halandóság, tehát a halandóságon kellene javítani. Ez nem vitás, de közben a másik probléma olyan mértékig háttérbe szorul, hogy vannak publikációk, amelyek szinte jelentéktelennek mutatják a termékenységben bekövetkezett hanyatlást. Ami nonszensz, mert ki lehet tolni az életet, az jó, ha időskorúaknak csökken a halandósága, de ez nem hosszútávú megoldás... Ez a helyzet okozza hogy, a kilencvenes évek második felében a demográfusok között egyre többen vannak..., akik azt mondják: a népesedési kérdést fel kell vetni olyan értelemben, hogy nem csak a halálozás fölött kell siránkoznunk, s azt nézni, hogy ott mit lehet tenni, hanem igenis, a termékenységgel is kell valamit kezdeni.*” (Kovács 2000: 34) A születések számának csökkenését mindig tágabb összefüggésben, s nem sajátos magyar jelenségként elemezte, de az ország sorsáért felelősséget érző értelmiségiként megfogalmazta a jövővel kapcsolatos aggodalmait is. „*Engem most nem egyik vagy másik kiszámított érték nagysága nyomaszt, hanem a születések alakulásának változatlan tendenciája, amely mellett egyre nehezebb lesz később fordulatot elérni: az egyre kisebb létszámú prokreatív korban lévő kohorszok ugyanis még nagyobb termékenység esetén sem tudják majd a 21. században megállítani a csökkenést.*” (Tóth 1994: 540)

Az ország jövőjét féltő gondolataiért igen kemény kritikát kapott, amelyre a *Demográfia* című folyóirat egyik körkérdése kapcsán válaszolt. „*Egyik, az alacsony termékenység miatt búslakodó cikkemre reagálva hazánk két eminens közgazdásza is fasisztának nevezett, mondván, hogy az aktív népesedési politika csak a náci gondolkodás*

zás jele. ...Nem fasiszta gondolkodást kell a mögött keresni, ha egy népet fennmaradásra foglalkoztatja.” Cseh-Szombathy 1999 : 220) Számos szakembertől eltérően mindig rámutatott arra is, hogy a kialakult tendenciákat nem lehet csak az anyagi helyzet alakulásával magyarázni. „Fenntartással kezelendők azok a magyarázatok, amelyek kizárólagos szerepet tulajdonítanak a családok hátrányos anyagi helyzetének a gyermekvállalás alacsony színvonalában. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy egész Európában 1965 körül megindult egy zsugorodási folyamat, amelynek eredményeként a szegény és gazdag országokban egyaránt a reprodukciós szint, vagyis 2 alá süllyedt a teljes termékenység mutatója.” (Cseh-Szombathy 2001: 525) Több írásában is kifejti ezzel kapcsolatos véleményét. „Saját kutatásaim alapján az általános világnézet és értékítélet az, ami kulcsfontosságú.” (Cseh-Szombathy 2000: 12) Megoldási javaslatok között ezért szerepelt mindig központi helyen a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök kérdése. „Megítélésünk szerint ugyanis a gyermeknevelés nemcsak áldozatvállalás és nemcsak anyagi kérdés, hanem öröm, ajándék és segítség; azaz érték az egész közösség számára. Éppen ezért a gyermeknevelés költségeihez történő állami hozzájárulás mellett nagy gondot kell fordítani a gyermekekhez kapcsolódó értékek 'karbantartására' is.” (Cseh-Szombathy 2001: 532)

Már közel 75 éves, amikor 1999-ben – a Miniszterelnök elnöklete alatt működő Népesedéspolitikai ad hoc Bizottság részéről – felkértek egy népesedéspolitikai koncepció kidolgozására. Nehéz vállalat lehetett, hiszen jól tudta, hogy több mint 30 éve óta – amióta erre a tendenciára és ennek súlyos társadalmi következményeire a demográfusok felhívták a figyelmet – se Magyarországon, se a fejlett ipari országokban nem sikerült ezen a téren érdemi változásokat elérni. Az ENSZ e kérdéssel foglalkozó nemzetközi szakértői testülete is csak a kialakult helyzet súlyosságát tudta megállapítani és azt, hogy egyelőre nem találják a lehetséges megoldást. Azt is pontosan tudta – hiszen évtizedeken keresztül ez volt a fő kutatási területe –, hogy olyan bizonytalan helyzet alakult ki ezekben a népesedési problémákkal küzdő országokban, amely a gyermekek felnevelésének egyik fontos feltételét, a családok stabilitását meggyengítette. Szinte hihetetlen, hogy mindezek ismeretében vállalja ezt a heroikus munkát, s azt is, hogy egy éven belül elkészül a koncepció. Valószínűleg azért, mert úgy érezte, hogy – amint ezt egy szakmai összefoglalón megfogalmazta – „most hátszelünk van!” De döntésében szerepet játszhatott az is, hogy annak ellenére, hogy mindig törekedett arra, hogy következtetései tudományosan megalapozottak legyenek, bölcs belátással kezelte a tudományos megközelítések korlátait. Egy vele készített interjúban elmondta, hogy bár folyamatosan készülnek a meglehetősen borúlátó demográfiai előrejelzések, ennek ellenére „fel kell készülnünk váratlan fordulatokra is.” (Cseh-Szombathy 1994: 1479) Ezt az optimizmusra utaló megjegyzést a következő példával támasztotta alá. „A XX. században már bekövetkezett egyszer a családok működésében senki által nem várt fordulat. A harmincas években tudományos előrejelzések láttak napvilágot a család, mint életforma alkonyáról, a családi élet végét, katasztrófáját jósolták. Ehelyett – éppen a világháború alatt és után – egyre népszerűbbé vált, szinte újjászületett a család intézménye. Ugrásszerűen nőtt a népszaporulat, s jó tizenöt évig tartó fellendülés kezdődött ezzel. Rengetegen vizsgálták és elemezték már az ötvenes-hatvanas évek eme jelenségét, de a magyarázatok nem kielégítőek. Így ma sem tudjuk megmondani, hogy mi hozhat majd kibontakozást a jelenlegi mélypontról, egy a háború utánihoz hasonló újabb fellendülés azonban elképzelhető.” (Cseh-Szombathy 1994: 1479) A népesedési

koncepció kidolgozására felkért szakemberek éltek a lehetőséggel és rendkívül feszített tempót diktálva 2000 március elejére elkészült a koncepció. Az ad hoc Bizottság az előterjesztést megvitatta és elfogadta. Ebben jeletős szerepe volt Tóth Pál Péternek, aki a munka elvégzésének oroszánrészét magára vállalta. Ezután a Miniszterelnök megbízta a Miniszterelnöki Hivatal egyik vezetőjét, hogy a koncepció alapján dolgozza ki a konkrét cselekvési programot, amely azonban nem készült el. Nem Cseh-Szombathy Lászlón és a munkában részt vevő szakembereken múltott, hogy erőfeszítéseiket nem koronázta siker.

Cseh-Szombathy Lászlót barátai, ismerősei és munkatársai kedves, udvarias és gyakran mosolygó embernek ismerték meg, akit különös tisztelet övezett végtelen becsületessége és korrektsége miatt is. Magánéletében és szakmai munkájában is került a konfliktusokat. A hatvanas években a kutatási témák megválasztásában is érvényesítette ezt a szempontot. *„Én akkor nagyon tudatosan olyan témákat választottam, amelyek minél kevesebb tyúkszemet sértenek, tehát jött az öngyilkosságnak a vizsgálata, ami a kutynak se kellett. A másik volt az öregedés, tehát a nyugdíjasok helyzete.”* (Kovács 2000: 28) Ilyen kockázatmentes kutatási terület volt az időmérleg kutatás és a családszociológia is. Családi háttérének ismeretében, pártonkívüliként az adott körülmények között ez a "túlélési stratégia" része volt. Csak kevesen tudták róla hogy e visszafogottság és óvatosság ellenére milyen hihetetlen erős belső tartaléka volt. Egész életével azt mutatta meg: hogyan őrizhetjük meg emberségünket a nehéz időkben. Egy a „régvi világ” értékeit őrző ember volt, aki mérhetetlen felelősséget érzett az országért és saját szavaival élve „tette amit lehet”.

Az őseitől örökölt kálvinista hit fontos megőrzendő érték volt számára. A családjáról készített *A hét nemzedék* című visszaemlékezésben büszkén említi templomépítő őseit és azt, amit ők hitük megőrzésért tettek. E családi hagyománnyal magyarázta azt is, hogy 1947-ben a tizenkét Svájcban lévő ösztöndíjas közül egyedüliként tért haza Magyarországra. Annak ellenére – vagy éppen azért – döntött így, hogy nagyon pontosan tudta, mi történt Nagy Ferencsel, hiszen azokban a napokban Ő volt a Miniszterelnök tolmácsa és idegenvezetője Genfben. *„Amikor aláírta a miniszterelnöki lemondást, s emigrációba kényszerült, akkor viszont én úgy döntöttem, hogy engem a kutya se kényszerít arra, hogy Magyarországot végérvényesen otthagyjam, éppen ezért július elején szépen felültem a vonatra és hazajöttem Magyarországra.”* (Kovács 2000: 22) Hazajöveteléről, amelyen akkor sokan meglepődtek, később így emlékezik vissza: *„Úgy éreztem, hogy a Cseh-Szombathy ősök erre köteleztek. 1947 után nehéz évek következtek ránk, de a mai napig nem bántam meg ‘ballépésem’. Legfontosabb pozitívuma a hazajöveletemnek házasságom volt: a hagyományos Zupringer Margit néném révén 1948-ban megismerkedtem feleségemmel, akivel haláláig, ötven éven át egymás iránti nagy szeretetben éltünk.”* (Cseh-Szombathy 2004: 69) Családja nagyon fontos volt számára, s élete legfontosabb eseményének tartotta fiai és unokái születését.

A saját értékeihez ragaszkodó Ember emlékezetes példáját mutatta meg 1983-ban, amikor meghalt az Édesanyja. Ez éppen akkor történt, amikor pártonkívüliként megpályázta a Szociológiai Intézet igazgatói állását. A temetésre hívó parte cédulát behozta az Intézetbe és néhány közeli munkatársának is odaadta. A gyászír így kezdődött: *„Isten akaratában megnyugodva...”* Magas szintű szakmai munkásságának elismerését jelentette, hogy ennek ellenére megkapta az igazgatói kinevezését.

Személyes beszélgetéseinkben szívesen mesélt olyan különleges történeteket, amelyekre nem talált megfelelő magyarázatot. Egyik leggyakrabban mesélt történetét, mely orvos Öregapjáról szól, meg is írta: „*Kiváló diagnosztá volt gyenge látása ellenére. Azt mondta, hogyha kimegy a beteg lakására, s belép a szobába, ahol a beteg fekszik, nem látja, hogy a beteg a szoba melyik sarkában fekszik, de a szagok alapján már tudja, hogy mi a beteg baja.*” (Cseh-Szombathy 2004: 58) Édesapjáról, aki szintén orvos volt, pedig büszkén írja, hogy „*szinte utolérhetetlen volt az intuíciója, amely alapján a betegségeket, azok várható alakulását felmérte...*” (Cseh-Szombathy 2004: 61) Tudományos munkája során azonban Ő maga tartózkodott az intuíciók megfogalmazásától – talán az egészségügyről szóló írása az egyetlen kivétel –, pedig Durkheim öngyilkosságról szóló könyvéhez készített bevezetőjében leírja, hogy ez a megközelítés a szociológiában is hozhat új eredményeket. Durkheim módszerét részben kritizálva a következőket írja: „*Nem elégedett meg például azzal, hogy a gazdag vagy szegény országokról, vagy a katolikus vagy protestáns kantonokról teoretizáljon, hanem gazdag vagy szegény emberekről, protestánsokról vagy katolikusokról beszélt. Ez nem azt jelenti, hogy Durkheimnek az egyének magatartására vonatkozó megállapításai mind tévesek lennének, arról van csupán szó, hogy e megállapítások módszertanilag nem indokoltak. Durkheim intuitíve lényeges összefüggésekre tapintott rá, azonban felismerései csak később igazolódtak tudományosan.*” (Cseh-Szombathy 1967: 12) Valószínűleg a számára alapvető értéket jelentő szakmai fegyelem tartotta vissza attól, hogy írásaiban olyan intuitív gondolatokat fogalmazzon meg, amelyeket szakirodalmi hivatkozásokkal vagy saját kutatási eredményeivel még nem tudott alátámasztani.

Az elmúlt években rendszeresen meglátogattam, és sokat beszélgettünk a Hegyalja utca 5. számban lévő lakásában. Egyik alkalommal megmutatta a családi Bibliát, amelynek utolsó oldalára feljegyezték a családdal kapcsolatos fontosabb eseményeket. A családi hagyomány szerint ezt a Bibliát mindig a család legidősebb férfi tagja őrzi, s elmondta, már készül rá, hogy átadja fiának, Mártonnak. Beszélgetéseinkben gyakran felmerültek az élet befejezésével kapcsolatos kérdések és nagyon érdekelték a túlvilághittel és a halálközeli élményekkel kapcsolatos kutatásaim. A kilencvenes évek végén egy kisebb betegség miatt néhány napot a Szent János Kórházban töltött, s kérte, hogy ott is látogassam meg. Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy olyanira a bizalmába fogadott, hogy az ott átélt halálközeli élményét elmesélte nekem. E beszélgetések során elmondta, hogy egyáltalán nem fél a haláltól, sőt olykor még tréfálkozott is e kérdésről. Előfordult, hogy amikor felhívtam, a beszélgetést azzal kezdte, hogy „*még élek...*”, s tudtam, hogy közben arcán megjelenik sajátos finom mosolya.

Az elmúlt évben egyre jobban legyengült, már csak telefonon tartottuk a kapcsolatot. Tudta, hogy közeledik életének vége és készült a búcsúra. Ő maga választott ki és kért fel egy fiatal lelkészt a temetési szertartás elvégzésére.

Temetése szép volt. Ragyogóan sütött a Nap és sokan eljöttek, akik szerették, tisztelték és nagyra becsülték Őt. Élete kerek egész volt. Nemcsak utódaiban, szociológiai és demográfiai írásaiban élnek tovább gondolatai, hanem bennünk is, akik egy udvarias, korrekt és nagy tudású Embert ismerhettünk meg benne, aki megmutatta nekünk, hogy hogyan őrizhetjük meg emberségünket a nehéz időkben.

**CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ PUBLIKÁCIÓI A SZOCIOLÓGIA ÉS
SZOCIOLÓGIAI SZEMLE FOLYÓIRATOKBAN**

- Az elméletek jelentősége a családon belüli integrációs kapcsolatok vizsgálatában. *Szociológia*, 1973(2): 170–186.
- Az átalakuló család. Könyvismertetés. *Szociológia*, 1973(3): 450–452.
- Családszociológia. *Szociológia* 1974(5): 83–87.
- Családszociológiai előadások és viták. *Szociológia* 1975(1): 31–35.
- A párkapcsolatok szociológiája. Könyvismertetés. *Szociológia*, 1975(2): 286–288.
- Huszár Tibor akadémikus doktori értekezésének vitája. *Szociológia*, 1976(3–4): 596–598.
- Magyarország népesedése. Könyvismertetés. *Szociológia*, 1977(1): 131–134.
- Gondolatok az egyensúly-modellek a házastársi kapcsolatok vizsgálatánál való alkalmazásáról. *Szociológia* 1978(3): 409–413.
- Családszociológia és egészségügy. *Szociológia* 1980(1): 63–67.
- Családpolitika – család gondozás. *Szociológia* 1986(1–2): 1–19.
- La famille incertaine. Könyvismertetés. *Szociológiai Szemle*, 1991(1): 189–191.
- Szórványban. Könyvismertetés. *Szociológiai Szemle*, 2000(4): 146–147.

IRODALOM

- Cseh-Szombathy L. (1962): Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Könyvismertetés. *Statisztikai Szemle*, 2: 223–224.
- Cseh-Szombathy L. (1967): A magyar kiadás előszava. In Durkheim, E.: *Az öngyilkosság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Cseh-Szombathy, L. (1968): *A szociológia felvétel módszerei*. Budapest, KJK.
- Cseh-Szombathy L. (1979): *A családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Cseh-Szombathy L. (1980): Családszociológia és egészségügy. *Szociológia*, 1: 63–67.
- Cseh-Szombathy L. (1985): *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Cseh-Szombathy L. (1994): Család és társadalom. Beszélgetés Cseh-Szombathy László akadémikussal, Fodor Lajos István. *Élet és Tudomány*, 47: 1478–1479.
- Cseh-Szombathy L. (1999): Válasz a Népeségtudományi Intézet körkérdésére. *Demográfia*, 3–4: 219–221.
- Cseh-Szombathy L. (2000): A magyar pesszimizmusról: válaszok Solymosi Frigyes körkérdésére. *Magyar tudomány*, 1: 10–11.
- Cseh-Szombathy L. (2001): A népesedési folyamatok alakulása Magyarországon. In Cseh-Szombathy L.–Tóth P.P. szerk.: *Népesedés és népesedéspolitiká*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Cseh-Szombathy L. (2004): A hét nemzedék. *Magyar Szemle*, 3–4: 47–70.
- Kovács I.G. (2000): Lehetőségek és választások. Cseh-Szombathy László beszél pályájáról, magán és közdolgozokról, múltjáról, jelenéről és az eljövendőről Kovács I. Gáborral. In Spéder Zs.–Tóth P.P. szerk.: *Emberi viszonyok Cseh-Szombathy László tiszteletére*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó.
- Tóth P.P. (1994): Valóban fontos-e, hogy mennyien vagyunk? Tóth Pál Péter interjúja Cseh-Szombathy Lászlóval. *Magyar Tudomány*, 5: 540–543.